

КЛАСИ СУСПІЛЬНІ Поняття «К. с.» — одне із найуживаніших у наук. літературі, присвяч. заг. істор., соц. і екон. проблемам. Зазвичай ним позначають великі, відносно сталі групи людей того чи ін. суспільно-екон. ладу, що різняться місцем у системі вироб. відносин, створюють своїм представникам певні можливості реалізації, а також мають спільні інтереси й цінності. Місце, яке той чи ін. клас посідає у системі вироб. відносин, а також особливості його стосунків з ін. класами визначають його відношення до засобів виробництва, що може виявлятися у формі повної **власності** (класичні рабовласники та капіталісти), верхов. власності (держ. військ.-бюрократ. прошарок, феодала, рад. номенклатура), повної відсутності власності (раби, класичні пролетарі), орендов. власності (общинники в ранньодерж. утвореннях і сх. деспотіях, феодално залежні селяни, кріпаки). В усіх докапіталіст. суспільствах представники панів. класу володіли не лише засобами виробництва, а й робочою силою (людьми). Відношенням до засобів виробництва визначається роль класів у організації праці. Класи-власники засобів виробництва є організаторами виробництва, класи, що не мають у своїй власності засобів виробництва, — безпосеред. виробниками матеріал. благ. Ситуація, коли саме власність зумовлює місце людини в системі виробництва, притаманна лише достатньо розвинутим суспільствам. Уперше її зафіксовано в деяких доіндустр. цивілізаціях (античність, Стародав. Китай, мусульман. світ тощо), повністю розкрито — в рабовласн. (Бразилія, Карибіка, Пд. США) та бурж. суспільствах. У більш ранні істор. періоди природні здібності, уміння і приналежність до **влади** визначали реал. відношення людини до засобів виробництва, способи отримання нею частки сусп. продукту та розміри цієї частки: представники неіснуючих класів отримували лише необхід. для відтворення їхньої здатності до праці продукт, представники існуючих класів, окрім усього необхід. для проживання, — також **додатковий продукт**. Цей продукт вони одержували або особисто (рабовласники, феодала, капіталісти), або корпоративно (через насильниць. визискування та централізов. перерозподіл продукції, перерозподіл узаконеної данини чи податків). Нерівнозначність отримуваних представниками різних класів «спільно вироблених» продуктів зумовлює антагонізм між класами, який періодично в багатьох (але не в усіх, як приклад — традиц. Індія) цивілізаціях призводить до зброй. конфліктів: повстання Спартак у Рим. респ., період. масові селян. повстання (т. зв. селян. війни) в Китаї, середньовіч. Зх. Європі та царській Росії, Париз. комуна 1871 у Франції тощо. Згідно з концепцією

класової структури суспільства у будь-якому суспільстві є осн. і другорядні класи. Це спричинено одночас. існуванням кількох різних суспільно-екон. укладів, зокрема у зх.-європ. феод. суспільстві доби пізнього середньовіччя вже існували ранньобурж. уклади, а сх. держ.-бюрократ. суспільства, пов'язані з експлуатацією орендарів, мали побічні уклади найманих працівників і рабів. У докапіталіст. соціумах класова структура суспільства органічно поєднувалася (без повного збігу) зі становою. В традиц. цивілізаціях саме через станові та конфесійні культурно-світоглядні форми здебільшого й проявляються культурні відмінності класів, і лише в класич. бурж. суспільстві — безпосередньо. Перші кроки до пояснення екон. підґрунтя поділу суспільства на класи зробили франц. і британ. економісти кін. 18 — поч. 19 ст., переважно А. Сміт і Д. Рікардо, а також Ф. Кене. Ідею класової боротьби дещо пізніше висунули К.-А. Сен-Сімон, О. Тьєррі, О. Міньє та Ф.-П. Гізо. Вони розглядали революції Нового часу як прояв боротьби третього стану (гол. чином **буржуазії**) проти феодалів. Найповніше розвинули цю ідею К. Маркс та Ф. Енгельс, які вважали класову боротьбу рушій. силою історії і розробили теорію виникнення класів, а також висунули гіпотезу про необхідність насильниць. створення безкласового суспільства, відводячи *пролетаріатові* істор. місію «могильника» буржуазії. Узагальнюючи та пристосовуючи погляди К. Маркса і Ф. Енгельса до обставин більшов. перевороту 1917, В. Ленін розвинув концепцію **диктатури пролетаріату**. Теор. проблеми класового поділу суспільства розглядали також В. Зомбарт, **М. Вебер**, Г. Маркузе, цікавилися ними **С. Булгаков**, **М. Бердяєв**, **Ж.-П. Сартр**, А. Франк та ін. Класові трансформації постіндустр. суспільства (**інформаційного суспільства**) аналізували Д. Белл і М. Кастельс. Ідея класової боротьби набула в 20 ст. особл. політ. значення. Прихильники ліворадикал. напряму (див. **Більшовизм**) акцентували увагу на непримиренності класових суперечностей та неминучості посилення класової боротьби. Помірковані реформатори (нім., австр., швед. соціал-демократи, франц. соціалісти, британ. лейбористи) орієнтувалися на концепцію пошуку і творення консенсусу інтересів різних класів у процесі вдосконалення правової держави із соціально орієнтов. ринк. економікою. Програма більшовиків реалізована в 1920–40-х рр. у СРСР, проект помірк. реформаторів — у 1950–70-х рр. у найбільш розвинутих країнах західної цивілізації, переважно європ., а також в Австралії та Новій Зеландії. Політ. керівництво СРСР декларувало, що побудоване в країні суспільство «реал. соціалізму» поділяється на класи робітників та селян із «прошарком» службовців, і ці класи й «прошарок» пере-

бувають у неантагоніст. й неексплуататор. відносинах. Насправді ж у СРСР сформовано зовсім інше за класовою структурою суспільство. Ця структура ґрунтувалася на корпоратив. владі-власності на одержавлені засоби виробництва та, частково, на багатосторон. залежності працівників від компарт.-держ. бюрократ. апарату й складалася з «номенклатур.» і «неноменклатур.» класів. Соціалізм такого зразка (сталін.-брежнєв. чи маоїст.) — індустр. класове суспільство тоталітар. типу (див. *Тоталітаризм*). Своєрідні класові структури з характер. для них симбіозами приватновласниц. та держ. форм експлуатації мали фашист. (Італія Б. Муссоліні) і націонал-соціаліст. (Німеччина А. Гітлера) тоталітарні суспільства. Дослідники виокремлюють три осн. стадії класової структури суспільства: доіндустр., індустр. та постіндустр., а також два осн. типи: «сх.», коли її визначає корпоративно-держ. влада-власність на засоби виробництва і (у тій чи ін. формі) на особу виробника, та «зх.», коли класи структурують відповідно до приватновласниц. відносин. При цьому особа виробника може бути як абсолютно фізично залеж. приват. власністю (раб), так і юридично вільною — такою, яка користується юрид. (класич. капіталізм) чи навіть усіма громадян. правами (пізньокapіталіст. суспільство). Обидва типи властиві людській історії від часів утвердження цивілізації до сьогодення. У традиц. цивілізаціях стародав. часу та середньовіччя вони співіснували при домінуванні одного з них (найбільш відповідного конкрет. суспільно-екон. укладу). У найрозвинутіших країнах західної цивілізації та країнах Далекого Сх. (Японія, Пд. Корея, Тайвань) на пізньоіндустр. і ранній інформ. стадіях розвитку відбувається процес усупільнення виробництва й власності через складні комбінації держ. та приват. секторів, акціонування капіталу тощо. Внаслідок цього у таких суспільствах виникає середній клас власників чи співвласників (через акції) засобів виробництва й ін. цінностей, представники якого володіють також інтелектуал. власністю, мають високу профес. кваліфікацію і завдяки цьому можуть забезпечити собі гідний рівень життя. Різноманітні соціол. дослідж. свідчать: чим розвинутіша й заможніша країна, тим вища у структурі її суспільства, виробництва та власності питома вага середнього класу, і, навпаки, — у бідних та економічно слабкорозвинутих країнах зберігається (Африка, Лат. Америка), а подекуди й посилюється (більшість країн СНД) класове розшарування при незнач. питомій вазі середнього класу.

Рекомендована література

1. Гизо Ф. История цивилизации в Европе / Пер. с франц. С.-Петербург, 1898;
2. Зомбарт В. Современный капитализм / Пер. с нем. Т.

- 1–3. Москва; Ленинград, 1929–30;
3. Сен-Симон А. Избранные сочинения / Пер. с франц. Т. 1–2. Москва, 1948;
4. K. Wittfogel. Oriental despotism, A comparative study of total power. New Hawen, 1957;
5. Маркс К., Энгельс Ф. Твори. Т. 1–42. К., 1958–80;
6. Семенов В. С. Проблема классов и классовой борьбы в современной буржуазной социологии. Москва, 1959;
7. Варга Е. С. Капитализм двадцатого века. Москва, 1961;
8. W. W. Rostow. The process of economic growth. New York, 1967;
9. Иноземцев Н. Н. Современный капитализм: новые явления и противоречия. Москва, 1972;
10. Текеи Ф. К теории общественных формаций. Проблемы анализа общественных форм в теоретическом наследии К. Маркса. Москва, 1975;
11. Васильев Л. С. Феномен власти-собственности // Типы обществен. отношений на востоке в средние века. Москва, 1982;
12. Павленко Ю. В. Раннеклассовые общества: генезис и пути развития. К., 1989;
13. Вебер М. Избранные произведения / Пер. с нем. Москва, 1990;
14. Шморгун А. А. Методологическая функция теории общественно-экономической формации. К., 1990;
15. Восленский М. С. Номенклатура: Господствующий класс Советского Союза. Москва, 1991;
16. Джилас М. Лицо тоталитаризма / Пер. с сербо-хорват. Москва, 1992;
17. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Пер. з нім. К., 1994;
18. Зиновьев А. А. Запад. Феномен западнизма. Москва, 1995;
19. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації. Соціокультурний розвиток людства. К., 1996;
20. Иноземцев В. Л. За пределами экономического общества. Постиндустриальные теории и постэкономические тенденции в современном мире. Москва, 1998;
21. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Пер. с англ. Москва, 1999;
22. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика. Общество и культура / Пер. с англ. Москва, 2000;
23. Павленко Ю. В. История мировой цивилизации: Философский анализ. К., 2002;
24. Таран В., Зотов В., Резанова Н. Соціальна філософія: Навч. посіб. К., 2009.

Ю. В. Павленко

Бібліографічний опис:

Класи суспільні / Ю. В. Павленко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-7788>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).